

Geliş Tarihi: 05.12.2018
Kabul Tarihi: 08.12.2019
Yayın Tarihi: 17.01.2019



OĞUZTAD

OĞUZ TÜRKÇESİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 1 - Ocak 2019

s.s. 208-214

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARININ SÖZ VARLIĞI BAKIMINDAN BİLİM DİLİNE KATKISI

Hatice ŞAHİN*

ÖZET

Bilim dili, bilimle ilgili yazılarda, konuşmalarda ilgili bilim dalına ait çalışma konularını, bilimsel yöntemleri, gelişmeleri, sonuçları, tartışmaları aktarmada kullanılan bir dil boyutudur.

Dünya üzerinde kullanılan her dil, bilim dili olarak kullanılma özelliği kazanamamış, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan sistemler olma dışına çıkamamıştır. Bunun yanında araştırmacılar her dilin bilim dili olabileceğini, bunun dışındaki söylemlerin dilbilimsel açıdan gerçeği yansıtmadığını savunurlar.

Türk dili, IX. yüzyıldan itibaren bilim dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çeşitli bilim dallarına ait özgün ve çeviri eserlerde bilim dillerine ait terimler kimi zaman yabancı kimi zaman Türkçe kimi zaman da hem Türkçe hem yabancı karşılığıyla kullanılmıştır. Atatürk döneminde gerçekleşen dil devrimiyle Anadolu Türkçesinin resmi dil, edebi dil boyutlarının yanında bilim dili boyutu da ele alınmıştır. Standart Türkiye Türkçesinin bilim dili olarak gelişmesinde Türkiye Türkçesi ağızlarının etkisi büyüktür. Bu bildiride söz konusu ağızların bilim diline yabancı terimleri karşılama ve terim yapma noktasında yapmış olduğu katkılar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Dili, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağızları, Terim

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hatices@uludag.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8832-8240>

THE CONTRIBUTION OF TURKISH DIALECTS TO SCIENCE LANGUAGE¹

ABSTRACT

Language of science, science-related writings and speeches of the study subjects related branch of science, scientific methods, developments, results, discussion is the size of a language used to relay.

Each language used the world over, haven't be able to gain feature is used as the language of science, out of systems that meet the basic needs of people not to exceed. In addition, the researchers could be the language of each of the language of science, argue that it does not reflect the fact that non-linguistic discourses.

Turkish language, IX. century onwards, has been used in the language of science. The terms of the scientific languages in the original and translation works of various disciplines were used sometimes in Turkish and sometimes both Turkish and foreign language. Took place during the revolution of Ataturk Anatolian Turkish language an official language, literary language as well as the size of the size of the language of science is discussed. Standard of Turkey Turkish Turkey Turkish dialects influence the development of science as the language is great. In this paper, the contributions of the dialects in terms of making foreign terms and making terms in the language of science will be discussed.

Key Words: Language of Since, Turkey Turkish, Turkey Turkish Dialects, The Term

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARININ SÖZ VARLIĞI BAKIMINDAN BİLİM DİLİNE KATKISI

209

Bilindiği gibi, yeryüzünde ne kadar boy, kabile, insan topluluğu varsa o kadar dil vardır. Var olan bu dillerin her biri yazıya geçmiş; yazı dili, devlet dili, resmi dil, bilim dili olma konumuna ulaşamamıştır. Öyleyse her dil, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan sistemler olma dışına çıkamamıştır.

Bilim, Türkçe sözlükte, evrenin ya da olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneysel yöntemlere ve gerçekliğe dayanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgi olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1981: 154). Şüphesiz konuyla ilgili çok daha değişik tanımlarla da karşılaşabiliriz. Ancak tüm tanımlarda ortak olan özellik, bilimin yöntemlere ve gerçekliğe dayanmasıdır.

Bilim dili ise, bilimle ilgili yazılarda, konuşmalarda ilgili bilim dalına ait çalışma konularını, yöntemleri, gelişmeleri, sonuçları, tartışmaları aktarmada kullanılan bir dil boyutudur.

Türk diliyle yazılmış ilk bilimsel metinler Uygurlar döneminde görülür. Uygur devleti döneminde Türkler, özellikle yerleşik hayata dair çok önemli gelişmeler kaydetmişler, hemen her alanda eserler yazmışlar ve Türkçeyi hiç ihmal etmeyerek işlemiş, geliştirmişlerdir. Bu dönemde başka dillerden yapılan çevirilerde yabancı kelimeler, Türkçe karşılığını bulmuş (Özkan, 2009: 26), daha sonraki dönemlerde görüleceği gibi Türkçe, yabancı terimlerle ve kelimelerle dolmamıştır.

¹ Bu yazı, 2011 yılında 27-29 Ekim tarihlerinde Edirne'de düzenlenen 4. Uluslararası Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Anadolu’da Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra Arapça bilim dili olarak Anadolu Türkleri arasında yerini almıştır. 11. ve 12. yüzyıllarda Selçuklular döneminde çeşitli bilim dallarında çok sayıda bilim adamı yetişmesine rağmen bilimsel eserler hep Arapça olmuştur. 13. yüzyıldan sonra bölgede yoğun bir tercüme faaliyeti başlamış, Arapçadan Türkçeye tıp, baytarlık, matematik, astronomi gibi bilim dallarına ait eserler çevrilmiştir. Anadolu Türkçesinin de ilk olarak bu çeviri metinlerde bilim dili olarak kullanıldığı göze çarpar.

Osmanlıda bilim dilinin ve dolayısıyla terim konusunun ele alınışı Tanzimat dönemine rastlar (Zülfikar, 1991: 2). 1839 Tanzimat Fermanıyla hükümet, ordu, aydınlar yenileşme taraftarı olmuş, örnek ülke olarak da Fransa’yı seçmişlerdir. Bu dönemde Fransa’ya öğrenciler gönderilmiş, yeni kurumlar oluşturulurken Fransa model alınmıştır. Fransızcanın çeşitli bilim dalları, sanat ve meslek kollarındaki tekelinin ardından İngilizce ve Almancanın daha sonraki yıllarda askeri terminoloji, tarım gibi alanlarda etkisi kendini göstermiştir.

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitim ve öğretimi bir sisteme oturtmaya çalışmış, sübyan okulları adı verilen anaokullarından başlayarak okulları üniversitelere kadar basamaklandırmıştır. Galatasaray Lisesi, İstanbul Üniversitesi, Askeri Tıp Okulundan başka çeşitli teknik okullar Batıdaki örnekleri göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Buna rağmen bu okullarda Türkçenin ön plana geçmesi sağlanamamış, okullarda Arapça-Farsça üstünlüğü devam etmiştir.

Bu dönemde Türk aydınları dilin sorunlarını ve bilim dili olma yolundaki eksikliklerini görmüş, bu konuda çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Terimlerin Türkçeleştirilmesi, Türkçe ders kitapları hazırlanması, bilimsel dergilerin yayımlanması gibi konulara ağırlık vermişler fakat istedikleri başarıyı sağlayamamışlardır.

Aydınlar; bilim dili ve terimler konusunda tartışmakta, Batıdan gelen terimlere Arapça karşılık bulmanın gerek olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmakta ama bu terimlerin Türkçeleştirilmesi konusunda hiçbir fikir ileri sürmemektedirler. Bu tartışmaların Arapça lehine sonuçlandığı ve batıdan gelen terimlerin Arapça kelimelerden Osmanlı Türkçesi kurallarına uygun yapılar kurularak hazırlandığı daha sonraki yıllarda da gözlemlenecektir.

Bu tutum, milliyetçilik akımına bağlı olarak ortaya çıkan Türkçecilik akımına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Türk kelimesi giderek önem kazanmış, okullarda Türkçe ders verilmesi, Türkçe dersine daha çok yer verilmesi gibi konular öne çıkarılmıştır.

Ziya Gökalp, bir anlamda Cumhuriyet dönemindeki terim çalışmalarının temelini oluşturacak şu sözleri söylemiştir. "*Yeni terimler aranacağı zaman önce halk diline bakılacak, bulunmadığı takdirde Türkçe eklerle yeni kelimeler yapılacaktır. Bunlar yetmezse Arapça ve Farsçaya başvurulacaktır, Ancak Arapça ve Farsça tamlamalardan kaçınılacaktır. Bununla birlikte bazı dönemlerin ve meslek kollarının özel durumlarını gösteren kelimelerle çeşitli teknik terimlerin yabancı dillerdeki karşılıkları aynen kalacaktır.*"

Terimler, dilin farklı imkânlarından ve boyutlarından yararlanılarak türetilir. Dilin kendi kelimelerine yeni anlamlar yüklemek, birleştirme, çevirme, türetme gibi yöntemlerin yanında canlandırma adı verilen dilin unutulmuş, kimi zaman yalnız lehçe ve ağızlarında yaşayan öğelerinin yeniden kullanım alanına alınması gibi (Aksan, 1982: 43).

Dil devriminde ve daha sonraki dönemde yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesinde tutulan yollardan biri de eskiden yazı dilinde bulunan, ancak sonradan yalnız halk dilinde kullanılmış

olan kelimeleri yeniden kullanılabilir duruma getirmektir (İmer, 1976: 106). Bu yöntemle *batı, doğu, kuzey, güney, yıldız, dolunay, akarsu, omurga, kuyruksokumu* gibi kelimeler, çeşitli bilim dallarına ait terimler olarak kullanım sahasına çıkmıştır (İmer, 1976: 108).

Bilindiği gibi derleme çalışmaları sonucunda ortaya konan Derleme Sözlüğü, standart Türkiye Türkçesinin terimleri için zengin bir kaynak olmuştur. Türk Dil Kurumu'nun başlangıçtan itibaren hazırladığı terimler sözlüklerinde ve yine Kurumun son yıllarda gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda ortaya çıkan Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğünde çok sayıda terimin oluşturulması sırasında Derleme Sözlüğünden yararlanıldığı açıkça görülür. Örneğin akım kelimesi, Coğrafya, Fizik, Fiziksel Kimya, Gösterim Sanatları, Güzel Sanatlar, Kimya, Sinema ve Televizyon, Elektroteknik, Yazın, Yerbilim, Bilgisayar terimi olarak; almaç kelimesi, bitkibilim, Sinema ve televizyon, Veteriner Hekimliği, Eczacılık terimi olarak kullanılmıştır. Bunlara ayrıksı, bakaç, basaç, burgaç, çakar, çentik, çevirgeç, elek, yığınak, yolak kelimeleri ve başka onlarca kelime örnek olarak gösterilebilir.

Tarihi metinlerde kullanılan, zamanla sadece ağızlarda kendini koruyabilen bu kelimelerin genel dile ve bilim diline özellikle yabancı kelimeleri karşılama yoluyla Türkçe kelime kazandırmada önemli bir işlev gördüğü açıkça gözlemlenmektedir. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz akım kelimesi 13 bilim dalında terim değeri kazanmış, altısı İngilizce ikisi Fransızca olmak üzere sekiz yabancı terimi karşılama başarımıştır.

Terim oluşturma ya da yabancı terimleri karşılama yolunda Derleme Sözlüğü'nden büyük ölçüde yararlanılmış olsa da terim özelliği taşıyabilecek yapıda ve anlamda birçok kelime terim değeri kazanamamıştır. Bir başka deyişle terim konusunda Derleme Sözlüğü hala zengin bir kaynak olma durumunu muhafaza etmektedir. Örneğin, *karaçilen, karadamlı, karadavu, karadığan, karagöz* gibi kara kelimesiyle oluşturulmuş onlarca kelime değerlendirilebilecek özellik taşımaktadırlar.

Karaçilen: Sisli havada ince ince yağan yağmur.

Karadalak: Yüz, burun ve dudakların şişmesiyle beliren hastalık.

Karadamlı: Birdenbire vücudu kaplayan ağrı.

Karadavu: Buğday başaklarında görülen, taneleri kömür gibi karartan bir hastalık, sürme hastalığı.

Karadığan: Yumurtadan yeni çıkmış kurbağa yavruları.

Karagöz: Nohuttan büyük meyveleri yenen, odunu çok sağlam olan bir cins ağaç.

Terimlerin Türkçeleştirilmesi sırasında önemli bir kaynak durumunda olan Derleme Sözlüğü'nün ardından onlarca ağız çalışması yapılmış, yörelerin söz varlığına dair çok sayıda malzeme ortaya konmuştur. Türk Dil Kurumu'nun son yıllarda gerçekleştirdiği önemli bir çalışmayla bu sözlükler, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğüne dahil edilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde olmayıp ilerleyen ağız çalışmalarının sözlük bölümleri de eklenerek oluşturulan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde yer alan *evre, evrim, dizin, sav, töre, tin, yargı* gibi çok sayıda kelime de bilim ve sanat terimleri ana sözlüğünde terim değerinde kullanılmıştır.

Derleme Sözlüğünde yer alan bazı kelimeler terim anlamı kazanmanın yanında türetme imkanlarından yararlanılmasıyla daha farklı terimlerin oluşmasına da imkan tanımışlardır. Bu duruma örnek olarak *bağdaş* kelimesi verilebilir. Birbiriyle her bakımdan anlaşılan, içli dışlı,

uyuşmuş anlamıyla Derleme sözlüğünde yer alan ve Cimnastik terimi olarak kullanılan bağdaş kelimesinden *bağdaşım*, *bağdaşık* ve *bağdaşır* terimleri türetilmiştir. Bunlardan bağdaşım, Sinema ve televizyon ile yazın terimi olarak, bağdaşık, Metalbilim, Uygulayım, Veteriner Hekimliği, İlaç ve Eczacılık terimi olarak bağdaşır ise Sinema ve Televizyon terimi olarak yerini almıştır.

bağdaş

Vücudun, dik gövde ve çaprazlanmış bacaklarla, kabalar ve uyluklarda ellerle ayak uçlarını kavrayarak yere dayalı bulunduğu durum. İng.: cross legged sitting Fr.: pose en croix Alm.: Kreuzsitz, Schneidersitz Cimnastik Terimleri Sözlüğü

bağdaşım

TV. 1. Renkli ve siyah-beyaz televizyon imlerinin birbirine dönüştürülebilme niteliği. 2. Renkli ya da siyah-beyaz televizyon almacının, kendine ilişkin olmayan televizyon imini siyah-beyaz olarak verebilme niteliği; yani, siyah-beyaz almacın, renkli yayını siyah-beyaz olarak, renkli almacın da siyah-beyaz yayını siyah-beyaz olarak aktarabilmesi. İng.: compatibility Fr.: compatibilité Alm.: Kompatibilität, Verträglichkeit Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü

bağdaşım

Anlatışın konuya uygun düşmesi, bk. tutarlık.T.: insicam Yazın Terimleri Sözlüğü

bağdaşık

(Yun. homogenes: homos = aynı, genos = cins, soy) : Yapıca özdeş olan ve aralarında nitelikçe bir ayrım bulunmayan parçaların kurduğu bütünü niteliği. Karşıtı bk. ayrışık T.: mütecanis İng.: homogeneous Fr.: homogène Alm.: homogen Dgr.: Yun. homogenes Felsefe Terimleri Sözlüğü

bağdaşık

Bağdaşıklık özelliği gösteren.T. : koheran İng.: coherent Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü

bağdaşık

bk. [biryapımlı](#) Uygulayım Terimleri Sözlüğü

bağdaşık

Her yeri aynı özelliği gösteren, homojen. İng.: homogenous Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü

bağdaşık

İng.: homogeneous İlaç ve Eczacılık Terimleri Karşılıklar Kılavuzu

bağdaşır

TV. Bağdaşım sağlayabilecek nitelikte. İng.: compatible Fr.: compatible Alm.: vertraglich, kompatibel Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmaların sözlük bölümlerinde bulunduğu ve terim olarak kullanılabilecek özellik taşımalarına rağmen *yindeli*: lezzetli, *yimişme*: ziyafet (İleri, 2008: 835), *varan gelen*: dokuma düzeninde ipler arasında hareket ettirilen çubuk, *tuturu*: ateş tutuşturmaya yarayan kağıt, ufak odun kırıntısı (Gülseren, 2000: 421) gibi bazı kelimeler Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde yer almamaktadır.

Bildiri hazırlanırken yapılan taramada Kurum'un büyük sözlüğüne aktarılamamış bazı kelimelerin varlığının tespiti, henüz söz varlığı ortaya konamamış bölge ağızlarının varlığı da

dikkate alındığında ağızların hala çok sayıda malzeme barındırdığı gerçeğiyle bir kez daha karşı karşıya kalınmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Terimlerin Türkçeleştirilmesi, günümüzde de hatta belki özellikle günümüzde son derece önemli bir sorundur. Bugün, çeşitli kurumların ve kişilerin terimlerin Türkçeleştirilmesine yönelik çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar sırasında ağızlar üzerinde yapılan çalışma ve araştırmaların dil devriminin yapıldığı yıllardan çok daha ileri düzeyde olduğu göz önüne alınırsa o dönemde ağızlardan yararlanma yönteminin bugün de gündeme getirilmesi ya da bu yöntemin daha sık kullanılması gerekmektedir.

Bu amaçla öncelikle ağız araştırmacılarının Derleme Sözlüğü'ne katkıda bulunabilecek türden derlemeler yapması büyük önem taşımaktadır. Halk dilinden derlenen metinlerin konu ve söz varlığı açısından sınırlı olabileceği düşünülse de yeni çalışmalarda bulunup Derleme Sözlüğü'nde yer almayan kelimelerin varlığı unutulmamalıdır. Derlemecilerin ortaya koyduğu kelimelerin terim olarak kullanılabilmesi için gerekli çalışmalar ve teşvikler gerçekleştirilmeli halk ağızlarının bilim diline vereceği katkı bitmiştir diye düşünülmemelidir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının genel dilde ve bilim dilinde yeni kelimeler türetme ya da olduğu gibi aktarma yoluyla karşılıklar bulmada kaynak olduğu bilindiğine ve kabul edildiğine göre ağızlarla ilgili çalışmalarda sözlük bölümlerinin daha özenli ve bu alana katkı yapacak şekilde daha çok malzeme içeren bir kapsamda hazırlanması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Türkiye Türkçesi ağızlarının bilim diline vereceği katkının söz varlığının niteliği ve niceliği açısından yetersiz olabileceği ya da en azından ağızlardan derlenen malzemeyle yapılacakların da sınırlı olduğu düşünülebilir.

Bu endişeler bu açıdan bakıldığında yersiz olmasa da ağız çalışmalarındaki sözlük bölümlerine ağırlık verilmesi ve mümkün olduğu kadar çeşitli konularda malzeme toplanması yoluyla her çalışmadan onlarca malzemenin çıkarılabileceği bilinmelidir.

Ayrıca daha önce de örneklendiği gibi terim olarak ağızlardan geçen kelimelerin yapısı, yeni terimlerin türetilmesinde yardımcı olabilir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan kelimeler, yeni terimler türetmek için ufuk açıcı özellik taşımaktadır. Bununla beraber ağız sözlüklerinde fonetik özelliklerin haricinde gerçekten hem ağızlarla ilgili söz varlığına dolayısıyla terimler yaratmada katkı sağlayabilecek kelimeler eklenmelidir. Bunun aksi yönünde yapılan çalışmaların bu alana katkı sağlaması mümkün değildir.

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEREN, Cemil (2000). *Malatya İli Ağızları, Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İLERİ, Canan (2008). *Eskişehir İli Mihalgöçük İlçesi ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İMER, Kamile (1976). *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KALAY, Emin (1998). *Edirne İli Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

LEVENT, Ağâh Sırrı (1972). *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZÇELİK, Sadettin (2006). "Türkçe ve Bilim Dili Sorunu", *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul: Divan Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Türk Dil Kurumu (1983). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (1963). *Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZÜLFİKAR, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu, <<http://tdkterim.gov.tr/?kategori=yenisozluk>>

Türk Dil Kurumu, <<http://tdkterim.gov.tr/ttas/>>